

Parsonsovy sociologické eseje

Talcott Parsons: *Beiträge zur soziologischen Theorie*.

Ed. D. Rüschemeyer. Soziologische Texte, Luchterhand Verlag Neuwied 1964, 314 str.

První německý výbor z rozsáhlého díla vlivného amerického sociologa (který ostatně načerpal důležité motivy svého myšlení za svých heidelberských studií) vcelku odpovídá americkému vydání jeho esejí z roku 1954. Obsahuje studie a články většinou ze 40. let, kdy Parsons (nar. 1902) jednak zpřesňoval a rozvíjel svou nedávno formulovanou strukturálně funkcionální teorii (*The Structure of Social Action*, 1937), jednak ji empiricky podpiral a prozkoušel. Jeho úvahy se soustřeďují kolem několika uzlových bodů, jako jsou — vedle otázek vlastní sociologické teorie — zejména problémy rodinné struktury ve vztahu k ostatním společenským institucím, motivy ekonomického jednání, otázky sociální stratifikace a konečně konfliktu ve společenském systému (agresivita, třídní boj).

Sociologická teorie je z Parsonsova díla zřejmě známa nejlépe, takže se — v recenzi, která si klade za cíl informovat — mohou omezit na nejnútnejší. Základní rysy Parsonsovy teorie shrnuje abstraktní první studie o *systematické teorii v sociologii* (1945). Typický je v ní důraz na nutnost neustálé návaznosti každého problému na celkový stav systému (proti v USA převažující empirické praxi, ale i proti teorii izolovaných „činitelů“). Zajímavá je také jeho teze o relativnosti kategorií „struktura“ a „proces“, z čehož jinými slovy vyplývá, že pojem struktury je u Parsonse pouze technicko-analytickým nástrojem k postižení určité rovnoměrnosti zkoumaných procesů. Ve světle toho se nabízí otázka, vystihuje-li kritika (např. Dahrendorfova) základní intenci Parsonsovy metody, vytýká-li jí konzervativnost a statickost; není-li zde heuristický princip, *ideálně typický* model, který má umožnit analýzu, zaměřenou na *věcnou* výpověď.

Parsons v této stati dále definuje některé své základní pojmy jako referenční rámec, funkce, role, instituce: podstatným aspektem sociální struktury je soustava „vzorů očekávaného chování“, které jsou konec konců ztotožňovány s institucemi, čili s mechanismy, které pomocí sankcí apod. „definují role jednajících“ a začleňují rozmanité lidské motivace do jednotného, integrovaného systému (např. str. 56). Základním problémem Parsonsovým přitom zůstává interdependen- ce institucí, neboli otázka, jak na sebe různé instituce, popřípadě struktury (např. psycho-

logická motivace personální struktury a sociální systém) navazují.

Této problematice jsou konec konců věnovány všechny ostatní stati výboru. Ještě relativně nejméně se teoretický problém projevuje v druhé — na Parsonse velice empirické — studii *Věk a pohlaví ve společenské struktuře USA* (1942). V jejím centru stojí otázka tzv. mládežnické kultury, která je v Americe charakterizována zejména vzory akcentované nezodpovědnosti (v protikladu k záležitostem dospělých), zájmu o sport a druhé pohlaví; vymezena je jednak proti statusové jistotě závislého dětství, jednak vůči rolím povolání a domácnosti, které tvoří status dospělých. Typické je přitom pronikání prvků „mládežnické kultury“ (např. „Glamor pattern“) do kultury dospělých, receptce „romantických“ vzorů, která má ventilovat mužskou specializovanost a nedostatečnou funkční vyplněnost ženy v domácnosti. Parsons vyslovuje hypotézu, že mládežnická kultura má pozitivní funkci zvládnout napětí přechodu k statusu dospělosti (str. 80n., 100 aj.).

Ke zkoumání *příbuzenského systému v USA* (1943) se Parsons vrací ve více státech. Co je podle Parsonse pro americkou rodinnou strukturu (správněji: pro strukturu městských středostavovských rodin) podstatné, je typická redukce na „nukleární rodinu“, které obvykle chybí solidarita — zvláště ekonomická — s rodinami předků a odrostlých potomků. Připustíme-li, že kontinuita statusu v USA je menší, než jsme nakloněni předpokládat, pak ovšem musíme vzít na vědomí i některé zajímavé momenty, které jsou s tím spjaty — (např. převahu afektivní spontaneity při volbě partnera, citovou vázanost dětí k poměrně malému okruhu, obtížnost náhlého přechodu do statusu manželství a povolání, oddělení rolí povolání a příbuzenského statusu atd. Zvláště tento poslední znak má značný dosah pro celý sociální systém, neboť (na rozdíl od solidárních širších příbuzenských systémů spjatých s ekonomickými funkcemi, viz patriarchální velkorodina nebo ještě dědičný selský dvůr) umožňuje založit systém povolání na osobním výkonu, na technické kompetenci a racionálních normách — tedy na „afektivní neutralitě“, bez ohledů na příbuzenské motivace a solidarity.

K některým motivům této studie se ještě vrátíme v souvislosti s dalšími statemi. Je zajímavé, že článek časově nejmladší, *Incestní tabu a sociální struktura* (1954), také nejvíce obráží Parsonsovo zavádění psychoanalytických metod do sociologie, které rovněž

patří k často kritizovaným bodům Parsonsova díla. Je tu podtržena úloha (předgenitální, latentní) erotiky při socializaci dítěte; zvláště je to difúzní erotický vztah k matce, který umožňuje např. učební proces, na druhé straně však i pozdější reaktivaci regresivních vrstev osobnostní soustavy. Zákaz incestu tak znamená strukturaci erotických motivací, např. sociální kontrolu regresivních tendencí u matky, které by zabrzdlily vývoj dítěte a zabránily jeho odchodu z rodiny, a tak zneškodnily, aby individuum přebíralo odpovědnosti a funkce v nadrodinných strukturách sociální interakce (133).

Stat *o motivaci ekonomické činnosti* (1940) reprezentuje další skupinu analýz, které se zároveň silněji orientují na Parsonsovu teoretický systém. Základem jeho argumentace je tvrzení, že neexistuje „ekonomická motivace“ ve vlastním smyslu, neboli že záleží plně na sociálním institucionálním rámci, který teprve „definici určitého očekávání“ umožňuje kanalizací motivů ve směru racionální kalkulace, pokládající věci a lidi za emotivně neutrální prostředky k ekonomické činnosti (139n). Za druhé Parsons problematizuje představu egoistické ziskuchtivosti jako *jediné* hnací síly ekonomické činnosti: sám „vlastní zájem“ je komplexní fenomén implikující i morální činitele (sebeúctu, uznání druhých lidí), jinými slovy, i tu se ekonomická činnost pohybuje v širším rámci normativních institucionálních vzorů, které se ani nevyplácí natrvalo ignorovat. Ba v „plně integrovaném systému“ Parsons dokonce konstatuje konvergenci zistých a nezištných motivací: jen „špatně integrované soustavy“ připouštějí dilema úspěch—morálka, dilema, které vede k nejistotě a k neurotickým reakcím (156n, 174n).

Právě tato stat ovšem působí určité rozpaky, které nemusí být jen dílem nepocho- pení. Nejde jen o legitimní realistickou otázku, kde najít v novodobých dějinách takovou „plně integrovanou soustavu“; kromě toho si Evropan s historickými zkušenostmi musí klást i hodnotící otázku, je-li údělem člověka být integrovaným příspěvkem *jakéhokoliv* systému, jsou-li jeho hodnoty *jen* funkcemi systému.¹ A nepatří právě i „disfunkční“ vzpoura proti systému k nutným sebeudržovacím silám *lidské* společnosti — o nichž snad i sociolog má vědět?

Za nejpodněnější studii sborníku sám považuje navazující rozbor *akademických profesí ve společenské struktuře* (1939). Běžné vědomí považuje akademické profese (lékaře, vysokoškolského učitele) za reziduum „nezištných motivací“ v protikladu k prakticko-ekonomické sféře, orientované na zisk. Par-

sons tu především poukazuje na skutečnost, že akademické profese jsou konstitučně významné pro moderní technickou společnost a že dochází k vzájemnému pronikání této sféry a sféry ekonomické praxe a institucí, které jsou s ní spjaty (byrokratická správa, vůbec smluvní vztahy abstrahující od konkrétních osob). Zvláště důležitá je ovšem *shodná* racionální struktura obou oblastí (163n), zejména univerzální kritérium odborné kompetence a funkční specifčnosti (proti tradicionalismu, funkční difúznosti a partikulární solidaritě primárních skupin). V mnohém shodný racionální a univerzalistický „vzor“ profesí akademických i neakademických (ve společné frontě s demokratickým státem)² tak stojí proti strukturám s odlišným vzorem (typu: příbuzenské vztahy). Udržení — zdaleka ne samozřejmého — racionálního vzoru je spjato s vynakládáním značné energie a může skončit neúspěchem (vytvoření kliky, zrušení cenzury mezi úředními a soukromými záležitostmi, uposlechnutí hlasu „vůdce“ apod.). Naproti tomu původně sledovaný protiklad akademických povolání a ekonomické praxe se liší jen různými „definicemi situace“.

Zbývající čtyři pojednání se zabývají různými aspekty sociální stratifikace. *Náběh k analytické teorii společenských vrstev* (1940) je rovněž poznamenán už zmíněnou tendencí k systémovému fetišismu. Parsons soudí, že (vždy i morálně akcentovaná) stratifikační škála daného systému hluboce proniká i do individuálního subjektivního vědomí, takže se jednotlivce od ní nemůže emancipovat, leda za cenu vnitřního konfliktu. To neznamená nic jiného, než že úspěšně sledovat vlastní zájem lze jen „respektováním institucionální definice situace“ a snahou o postup podle dané stratifikační škály.

Význam má ovšem Parsonsovo rozlišení různých typů stratifikačních škál podle toho, je-li kritériem statusu příbuzenský vztah, výkon, vlastnictví, moc apod. Nesporně správný je poukaz, že o třídách lze hovořit jen tenkrát, spojuje-li se sociální status s příbuzenskou afiliací (191, srv. 213), čili je-li tu kontinuita statusu z generace na generaci. S tím souvisí, že primární kritéria statusu se spojují obvykle se symbolickými prestižními znaky, jejichž nositeli, aspoň v analyzované americké společnosti, bývají spíše ženy. Americkou stratifikační škálu přitom Parsons označuje za vágní, což bývá všude, kde profesionální výkon je jejím základním kritériem; vzniku přílišného napětí brání nejen horizontální a vertikální mobilita, ale i už popsaná příbuzenská soustava a v neposlední řadě také určitá diskrepance mezi

¹ „Tato sladěnost člověka a systému se stává normou, aniž je kladena otázka po místu obou těchto měřítek (funkční potřeby společnosti a schémata průměrného super-ego) v celku společenského procesu, a zvl. ne otázka po původu a právoplatnosti průměrného super-ego. I špatná, represivní poměry se mohou normativně obražet v takovémto super-ego. (Parsonsova) pojem integrace, tato pozitivistická napodobenina identity subjektu a objektu, připouští i nerozumný stav společnosti, pokud by jen měl dostatek moci, aby své příslušníky předem

zmodeloval. Koincidence průměrného super-ego a funkčních potřeb sociálního systému, totiž potřeb své vlastní perpetuace, je triumfálně dosaženo v Huxleyově knize *Brave New World*. Takovouto důslednost ovšem Parsonsova teorie nemá na mysli. Empiristické smýšlení ho chrání před tím, aby onu identitu vydával za uskutečňovanou.“ (T. W. Adorno, *Zum Verhältnis von Soziologie und Psychologie*. Sociologica I, Frankfurt 1955, str. 13n).

² Parsons sem radí i křesťanské církve (176) pro jejich univerzalistickou orientaci.

výši příjmů a prestiží, zřetelná např. v akademických povoláních.

Pojednání o *společenských třídách a třídním boji* (1949) je věnováno 100. výročí Komunistického manifestu a má význam potud, že dává preciznější představu o Parsonsově vztahu k marxismu, který se však ukazuje dosti málo centrální. Přiznává Marxovi pokrok proti starším utilitaristickým teoriím v tom, že objevil strukturovanost zájmů; podobně přiznává celkem šest momentů moderní společnosti, které potenciálně vedou k třídnímu boji, popřípadě k funkčním konfliktům. Domnívá se však, že tyto momenty, které také odmítá fatalizovat, jsou společně kapitalistické i socialistické variantě průmyslové společnosti. Dalšími jeho tezemi jsou a) zostřování třídního boje vlivem předkapitalistických reziduí, b) převaha etnické solidarity nad třídní, c) primát vzoru *povolání* před vzory vlastnictví a směny v novodobé společnosti (je to soustava profesí, která tvoří onen institucionální rámec, jenž teprve umožňuje zkoumat ekonomické zákonitosti tržního mechanismu).

K otázce funkčních konfliktů se Parsons vrací ještě z jiné strany, pozoruhodným rozbohem *agresivity ve společenské struktuře průmyslových společností* (1947). Ve výkladu socializačního procesu dítěte je důležitý poukaz na specifické nejistoty dívek a chlapců, známé už v souvislosti s „mládežnickou kulturou“, z níž je zde vyzdvihován zvláště neurotický kult mužnosti a násilí (jako revolta proti civilní rutině a střízlivosti všedního dne). Parsons si dále všímá sklonu mladých lidí k nedůtklivému sebepřečehování, které vyplývá z inkongruence rodinných a profesionálních rolí; odtud dochází k traumatickému zklamání a někdy k přijetí paranoidních vzorů („spiknutí“). Dalším zdrojem agresivních reakcí bývá primát funkční výkonnosti průmyslové společnosti, který zvyšuje existenční nejistotu a zároveň — krajním ukázkováním citů a bezprostředních impulsů — v lidech hromadí nevybité emoce. Konečně si Parsons všímá i faktu, jak moderní racionalizační proces rozbíjí tradiční jistoty a symbolické soustavy; to vede u některých skupin k „fundamentalistické“ reakci (248), tj. ke křečovitému důrazu na zproblematizované skupinové hodnoty.

Příkladem, jak Parsonsova sociologie se pokouší zvládat i akutní témata současných dějin, je studie o *německé sociální struktuře před nacismem* (1942), která sborník uzavírá. Význam tu má zjištění, že stará správní byrokracie v Německu jednak předchází industrializaci, jednak si podržuje moc a prestiž vedle individualistického kapitalismu, do jehož procesů regulativním způsobem zasahuje. S tím jde paralelně mimořádně vysoká formalizace statusu a jeho symbolů (titulomanie, uniformy) i mimo vlastní povolání, např. v manželství, které má v Německu vysloveně neromantický charakter. Tato formalizace je doplněna unikovým romantismem spíše kolektivistického typu (proti anglosaskému individualistickému romantismu, jehož prvky pronikají i méně formální sférou po-

volání a intimněji pojatým manželstvím). Z těchto prvků německé společnosti se rodí možnost radikálně nové, protievropské struktury, antiburžoazní, vojensko-nacionalistického fundamentalistického povstání (279n).

Nakonec lze říci, že podnětější než kritické zjištění, co kategorie Parsonsovy sociologie vidět *neumožňují*, se zdá závěr, že tyto kategorie se v mnohém přece jen ukazují plodnými a schopnými postihnout řadu důležitých strukturálních problémů moderní společnosti. Také sám Parsons se projevuje jako daleko méně nudný myslitel, než se zdá podle učebnicových informací.

Bedřich Loewenstein

Obzor problémů vědy o vědě

G. M. Dobrov, *Nauka o науке. Vvedenie v obščee naukoznanie*. Naukova dumka, Kiev 1966. Str. 270.

Kijevský historik vědy a techniky G. M. Dobrov, který je sám původní erudicí technik, patří nejen k nejúspěšnějším průkopníkům vědy o vědě v SSSR, ale také k průkopníkům kvantitativních, matematicko-statistických a kybernetických metod v této oblasti. Jeho kniha je prvním systematickým a souhrnným zpracováním problémů vědy o vědě, které vyšlo v ruštině. Nesporným kladem této obsáhlé monografie je skutečnost, že se opírá nejen o početné zahraniční výsledky, ale také o některé analytické studie kijevské skupiny, kterou autor sám vede.

Kniha je rozdělena na tyto kapitoly: Předmět a metoda vědy o vědě, Informační přístup k dějinám vědeckotechnického pokroku, Studium obecných rysů vývoje vědy, Lidé vědy, Problémy vědecké organizace práce vědeckých pracovníků, Plánování cest vědy, Vědecká prognostika. Z tohoto přehledu je patrné, že kniha zahrnuje nejdůležitější aspekty pojmu „vědy“ v jeho soudobé interpretaci. Kniha je vybavena obsáhlým statistickým materiálem, který je čerpán jak ze sovětských, tak také z mezinárodních pramenů. Autor také účelně používá k zobrazení některých základních vztahů blokových schémat, jak je běžné v technických vědách.

První kapitola shrnuje některé obecné úvahy o vědě o vědě a podává také informaci o některých nejstarších pracích na tomto poli (mezi ně patří nepochybně úvaha manželů Ossovských z roku 1936 a práce Bernalovy z konce třicátých let).

Druhá kapitola tvoří jakási prolegomena ke kvantitativní analýze fenoménu vědy. Proto autor na předním místě klade otázku adekvátních ukazatelů. Zde ovšem by bylo třeba požadovat, aby byly přesněji diferencovány různé významy mnohoznačného termínu „věda“. Tento termín totiž označuje některé jevy, které mají charakter poznávací činnosti (epistemický aspekt vědy), charakter určitých systematicky uspořádaných dat jisté povahy (informační aspekt vědy), charakter sociálních a institucionálních jevů (institucionální aspekt vědy, sociální aspekt vědy aj.).

Důraz, který G. M. Dobrov klade na pro-

blematiku měření a adekvátních ukazatelů tohoto měření, je tedy plně na místě, ovšem s tím, že je třeba zkoumat záruky, že jsou měřeny (a případně také srovnávány) identické jevy. Souhlasím také s Dobrovem v tom, že běžně uváděné parametry pro rozsah a růst vědy (například počet lidí angažovaných ve vědě, rozsah a dynamika nákladů, investic, publikace, citace aj.) jsou značně hrubé a ne vždy dostatečně spolehlivé. Z těchto důvodů je nepochybně velice perspektivní takový přístup k vědecké činnosti, který G. M. Dobrov charakterizuje jakožto informační přístup.¹ Z tohoto hlediska se věda jeví jako složitá dynamická informační soustava, kterou člověk vytvořil k získávání, analýze a zpracování informací určité povahy. Je možno dodat, že také produkty té činnosti, kterou obvykle jsme ochotni pokládat za vědeckou, mají povahu užitečné informace, takže tyto produkty se upotřebemí neničí nebo neopotřebovávají, jako produkty materiálně výrobní činnosti.

S informačně teoretickým přístupem k činnosti ve vědě souvisí i významná okolnost, které autor po zásluze věnuje pozornost: Sledujeme-li růst vědy v posledních desetiletích, zejména exponenciální trend růstu publikační aktivity, musíme si uvědomit, že věda pracuje nejen „do zásoby“, jak se někdy říká, ale také „jen do zásuvek stolu“. Přitom v posledních letech koeficient účelného využití informačního bohatství, které věda produkuje, má zjevně sestupnou tendenci. Nesdílím však s autorem názor, že již tento fakt může být důvodem k znepokojení. Uvážíme-li pragmatickou povahu vědecké informace jakožto prostředku optimalizace a ekonomizace rozhodování, je zřejmé, že prostor alternativ, z nichž volíme jedno z možných reálných rozhodnutí, neustále roste. V tomto smyslu se věda stále více stává poznáním možných světů než jen poznáním nebo prohlubujícím se poznáním aktuálního světa. Z těchto důvodů roste přirozeně množství těch alternativ, které sice nejsou prakticky realizovány, které však musí být prozkoumány proto, aby mohly být realizovány jiné, výhodnější alternativy. Současně s těmito jevy dochází ovšem v průměru k zkracování té časové mezery, která je mezi skutečným objevem a jeho praktickou realizací.

Kladem kapitoly o obecných rysech vývoje vědy je zejména skutečnost, že se neomezuje na pouhé sledování základních trendů vývoje některých parametrů, které charakterizují rozsah činnosti ve vědě, ale že poukazuje také na některé vnitřní souvislosti. Také zde se ukazuje plodnost informačního přístupu k vědě, například při rozboru mechanismu vzájemného vztahu a vzájemných působení jednotlivých věd. Autor zde rozebírá některé typické jevy moderní vědy: procesy integrace a diferenciací, vznik nových syntetických nebo hraničních oborů apod. Snad by bylo účelné doplnit tyto části rozbo-

dynamiky klasifikace věd, a to nejen rozbohem klasifikační struktury soudobé vědy, ale také rozbohem struktury, povahy a geneze problémů, které vedou k vědecké činnosti.

Další dvě kapitoly se týkají specificky sociologických problémů vědy a vědeckého života. Statistický rozbor těch lidí, kteří jsou činní ve vědě, se přitom opírá o poměrně bohatý, z větší části sovětský materiál. V této souvislosti se omezím na formulace některých požadavků, které by po mém soudu mohly doplnit jinak užitečný rozbor sociálních a sociálně organizačních podmínek činnosti ve vědě: Bylo by možno podrobněji rozebrat psychologické a sociálně psychologické předpoklady tvůrčí činnosti ve vědě (například v souvislosti s problémem stability nebo mobility distribuce talentů v dané společnosti), problémy struktury těchto talentů apod. Nedostatečně je po sociologické stránce rozebrán pojem vědy jakožto povolání. (To je ostatně slabinou celé literatury z oblasti sociologie vědy, neboť dnešní situace by vyžadovala mnohostranné rozvinutí dnes již klasické studie Weberovy.) K dalším problémům sociologie vědy, které by vyžadovaly samostatnou a zejména objektivně kritickou analýzu, patří problematika institucionalizace vědy, problémy sociální kontroly ve vědeckém životě, otázky vztahu vědy a mocensko-politické struktury, problémy autonomie a heteronomie vědeckého života aj.

Autoru jistě nelze vytýkat, že pracoval hlavně se sovětskými prameny; a že se na rozboru těchto pramenů snažil ukázat velikost a sílu sovětské vědy. Kritický čtenář u nás, který prožil události ve vědeckém životě v padesátých letech, ví ovšem velmi dobře, že pod heslo o vzoru sovětské vědy byl někdy u nás prosazován duch vědeckého dogmatismu a monopolismu některých škol a názorů, že i sovětská věda prošla v minulých letech těžkým obdobím nesnadného boje o ozdravení, o odstranění atmosféry obav a kontroly strachem, že se postupně zabavovala důsledků administrativních zásahů zvenčí, které byly původně vydávány za „vědecké diskuse“. Z těchto důvodů bude čtenář patrně požadovat kritičtější pohled na uvedené problémy sociologie vědy. Stejně tak kritičtější a patrně mnohem střízlivější pohled by bylo třeba věnovat otázkám plánování a řízení vědy. Je pravda, že systém plánování vědy se poprvé systematicky rozvinul v socialistických zemích. Nelze však zapomínat, že tento systém vyrostl ve spojitosti s direktivně centralistickými metodami společenského řízení, že si vyžádal vytvoření nákladného byrokratického aparátu, který někdy může skutečně tvůrčím vědcům nejen pomáhat, ale i škodit. (Stačí uvést jen tak jednoduché věci, jako je schválení a zajištění vědecké cesty do zahraničí.) Velice sympaticky zní citát o heretickosti vědy (str. 159). Tento citát je z úvah V. I. Vernadského z roku 1903! Kritický čtenář si ovšem

¹ Autor této recenze se pokusil o vypracování velice podobného přístupu k fenoménu vědy, který charakterizoval jakožto komunikační model vědy.

Viz např. L. Tondl: *Problémy sémantiky*, Praha, Academia 1966.